

Atatürk Konutu (Demiryolları Müzesi)

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde birtakım İngiliz ve Fransız şirketlerinin girişimleriyle başlayan demiryolu yapım faaliyetleri, yüzyılın sonuna doğru 1888'de, Almanların da alana girmesiyle farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. 6 Ekim 1888'de, daha önce işletmeye açılmış bulunan 91 km. uzunluğundaki Haydarpaşa-İzmit Hattı ile bu hattın Eskişehir üzerinden Ankara'ya uzatılması imtiyazı, 99 yıllığına Alman şirketine verilmiştir. Bir yıl sonra, 1889'da kurulan Anadolu Demiryolları Şirketi, demiryolunun Sakarya Vadisi üzerinden yaklaşık 1000 m. rakımdaki Anadolu yaylasına çıkarılması konusundaki teknik güçlükleri hızlı bir şekilde atlatmış ve Ocak 1893'te (kimi kaynaklara göre Aralık 1892'de) ilk tren Ankara'ya varmıştır.

Hatların yapımı sırasında, belirlenen istasyon merkezlerine, istasyon binalarının yanı sıra, farklı gereksinimleri karşılamak üzere birtakım yapılar da inşa edilmiştir. Millî Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın konutu olarak kullanılan, daha sonra Demiryolları Müzesi hâline getirilen binada, 1892'de Ankara İstasyonu'nun yönetim binası olarak inşa edilmiştir. Millî Mücadele Dönemi'nde, bir süre Mustafa Kemal Paşa tarafından ikametgâh olarak kullanılmış olması, binanın tarihsel değerini daha da artırmaktadır.

Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa, maiyetiyle birlikte 27 Aralık 1919'da Ankara'ya gelmiş ve ilk olarak Keçiören'de, Ziraat Mektebi olarak işlev görev binada yaklaşık olarak dört ay ikamet etmiştir. Ziraat Mektebi'nde geçen söz konusu dört aylık dönem, aynı zamanda Millî Mücadele'nin en zor dönemlerinden biridir. Maddi imkânsızlıklar, yeni bir Meclis toplama çalışmaları, iç isyanlar, bu isyanların bastırılması için yeterli düzenli orduya sahip olamayıp, düzenli ordu eksikliğinin zorunlu olarak başıbozuk birliklerle telafi edilmeye çalışılması gibi zorlukların yanısıra; padişaha ve İstanbul Hükûmeti'ne bağlı kimi unsurların Ankara'da başlayan mücadeleyi benimsemeyerek Mustafa Kemal ve arkadaşları aleyhine yürüttüğü faaliyetler, durumu daha da güçleştirmiştir.

İsyanların bir kısmının Ankara'yı hedef alması, şehirden uzak ve nispeten korunaksız olan Ziraat Mektebi'nden ayrılıp daha güvenli bir yerde ikamet edilmesini gündeme getirmiştir. Şehrin merkezinde, Mustafa Kemal Paşa'nın hem kalacağı hem de karargâh olarak kullanacağı bir bina aranmaya başlanmış ve Ankara'ya ilk gelinen dönemde, Aralık 1919'da kısa bir süre işgalci bir İngiliz birliği tarafından kullanılan fakat artık boş olan istasyon yönetim binasında karar kılınmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat "direksiyon" olarak adlandırdığı yeni karargâh binasının Meclis'e yakın oluşu, Mustafa Kemal Paşa'ya yönetsel anlamda büyük kolaylık sağlamıştır denebilir.

Mustafa Kemal Paşa ve maiyetinin binaya tam olarak hangi tarihte taşındığı belli değildir. Dönemin anılarında ve resmi kayıtlarda bu konuda kesin bir bilgi yoktur. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın, Ziraat Mektebi'nde dört ay kadar kaldığını belirten anılara nazaran, 23 Nisan 1920'de Meclis'in açılışından sonra buraya taşınmış olması muhtemeldir.

Binanın Milli Mücadele'de cereyan eden kimi önemli olaylara tanıklık ettiği bilinmektedir. Bunlar arasında Birinci ve İkinci İnönü Savaşları ile Sakarya Meydan Muharebesi'nin harekât planlarının burada hazırlanması; Mustafa Sağır'ın Mustafa Kemal Paşa ile burada görüşmeler yapmış olması, Çerkes Ethem ve adamlarının Mustafa Kemal Paşa'ya yapmış olduğu ünlü ziyaretin -kimi kaynaklarda suikast girişiminin- bu binada yapılmış olması; Mustafa Kemal Paşa ile Fransız temsilcisi Franklin Boullion arasındaki müzakerelerin burada yapılmış olması ve müzakereler sonucunda, 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi'nin burada imzalanmış olması; Mustafa Kemal Paşa'nın, Latife Hanım'dan boşanma kararını verdiği gece, O'nu Çankaya'da bırakıp ayrılarak burada kalmış olması; Cumhuriyetin ilk yıllarında, 4 Haziran 1930- 29 Mart 1931 tarihleri arasında Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin bu binada toplantılar yapmış olması sayılabilir.

Özellikle Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmış olduğu mekân olması, binaya ayrı bir tarihi değer katmaktadır. Konuyla ilgili olarak Nutuk'ta şu ifade geçmektedir: *"13 Haziran 1921 pazartesi günü Ankara istasyonundaki dairemde akdettiğimiz ilk müzâkerelerimize bir hareket noktası tayin etmek lüzumundan bahsederek müdavele-i efkârâ [karşılıklı görüş alış verişine] başladık. Ben, bizim için hareket noktasının milli misak olduğu esasını koydum."*

Ayrıca binadaki bir panoda, "TBMM'nin açılışı münasebetiyle, 'Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir.' sözünün ilk burada söylendiği" gibi teyide muhtaç bir bilgiye rastlanmaktadır. Aynı panoda, "23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışının her yıl Millî Hâkimiyet ve Çocuk Bayramı olarak kutlanması aynı günün akşamı bu binada kararlaştırılmıştır." gibi bir ifade mevcuttur. Bilgi, muhtemelen Atatürk'ün emir çavuşu Ali Metin'e dayandırılmıştır. Çünkü Ali Metin'in anılarında bu bilgi mevcuttur. Fakat 23 Nisan'ın bayram olarak kutlanmasına yönelik yapılan yayınlar, bilginin doğru olmadığını göstermektedir.)

Binada Mustafa Kemal Paşa ile birlikte kalanlar arasında, Mustafa Kemal Paşa'nın yaverleri Muzaffer (Kılıç) ve Salih (Bozok), refakat zabiti İsmail Hakkı (Tekçe), emir çavuşu Ali Metin, kâtip Ekrem Beylerin yanısıra, 1920 yazında İstanbul'dan Ankara'ya gelen, Atatürk'ün üvey amcası Miralay Hüsamettin Bey'in kızı Fikriye Hanım da bulunmaktadır. Fikriye Hanım'ın buraya gelişiyle birlikte, binanın üst katında kendisine bir oda tahsis edilmiş ve Fikriye Hanım, Mustafa Kemal Paşa'nın özel hizmetini üstlendiği gibi, binanın iase ve temizlik işlerine de çeki düzen vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa ve maiyetinin binaya geçişinden sonra, binanın koşullarının daha iyi hâle getirilmesine çalışılmış ve eksik mefruşatın da tamamlanmasına girişilmiştir. Öncelikle bir banyoya ihtiyaç vardır. Bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından çizilen krokiye uygun olarak, o sırada Ankara'da bulunan Mösyö Jak adlı bir Alman mühendise banyo düzeneği inşa ettirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın yattığı karyolanın somyası yoktur ve üzerine tahta dizilip yatak serilmektedir. Ankara'nın ileri gelenlerinden bir heyetin ziyareti sırasında bu durum görülünce, heyette bulunan Bulgurluzade Mehmet tarafından, yeni bir karyola tedarik edilmiştir. (Söz konusu kişi, daha sonra Ankaralılar tarafından satın alınarak Mustafa Kemal Paşa'ya armağan olarak verilen Çankaya Köşkü'nün sahibidir.) Diğer eşyalar da demiryolcu Medeni Bey'den alınmıştır.

Ziraat Mektebi'nden Direksiyon Binası'na geçişte olduğu gibi, bu binadan da Çankaya'ya tam olarak hangi tarihte geçildiği belli değildir. Çankaya'daki bağ evinin Mustafa Kemal Paşa'ya armağan ediliş tarihi 30 Mayıs 1921'dir. Dolayısıyla Çankaya'ya geçişin bu tarihten sonra olduğu söylenebilir. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi'nin Direksiyon Binası'nda imzalandığı bilindiğine göre, geçişin bu tarihten sonra olması muhtemeldir.

Çankaya Köşkü'ne geçildikten sonra atıl kalmayan binada, bir dönem İsmet Paşa ve Rauf Bey de ikamet etmişlerdir. Bina, uzun yıllar Riyaset-i Cumhur Hususi Kalemi tarafından kullanılmış, daha sonra Maarif Vekaleti'nin ve ardından Devlet Demiryolları'nın bazı bürolarınca değerlendirilmiştir. Eski Ankara Garı yıkılmış ve 1937 yılında yeni garın açılışı yapılmışsa da Direksiyon Binası'na dokunulmamıştır.

Türkiye'de bir demiryolları müzesi kurulması fikrine öncülük eden kişi; ünlü asker, siyasetçi ve diplomat Behiç Erkin'dir. 1920-1926 yılları arasında Anadolu ve Bağdat Demiryolları Umum Müdürlüğü görevinde bulunmuş olan Erkin, daha sonra 1926-1928 yılları arasında Nafia Vekilliği yapmıştır. Bu görevi yaptığı dönemde, Nisan 1928'de, Haydarpaşa'da "geçici kaydıyla" ilk demiryolları müzesini kurduştur. Erkin, Eylül 1928'de demiryolları teşkilatına yayımlanmış olduğu "10 no.lu Tamim" ile Haydarpaşa'daki bu ilk ama geçici müzeye malzeme sağlanması için tüm demiryolları teşkilatını adeta seferber etmiştir. Tamimde şöyle denmektedir:

“Memleketimizde millî bir meslek hâlinde vücut bulan ve gündün güne tevessü ve taazzuv eden demiryollarımızın kıymetli hatıralarını muhafaza, demiryolları mensubininin tarzı mesailerini ve memleketteki bu terakkiyatı tesbit edecek ve daima yaşatacak olan bir Demiryol Müzesi'nin tesisi uzun zaman düşünölmüş ve ancak bugün bunun teminine ibtidar olunabilmiştir.

Müze için, demiryol tesisat ve malzemesi inşaatı ile meşgul olan Avrupa'daki fabrikalardan bazı hediyeler geldiği gibi daha bazı hedayanın vüruduna intizar edilmektedir. Gerek bu hediyeler ve gerek öteden beri tarafımızdan cem edilmiş olan bazı eşya, müze mahalli aslisi bilahare bildirilmek üzere, şimdilik Haydarpaşa'daki yeni mağaza binasında tahsis edilen odalar ile mektep binasının yanındaki emniyet tesisatı pavyonunda cem ve tanzim edilecektir. Müzeye ait iş ve tertibat ile şimdilik doğrudan doğruya meşgul olmak üzere, İstatistik Şubesi Müdürü memur edilmiştir.

Bilumum da'ir ve şua'bat ile demiryol me'murin ve müstahdeminin müzenin zenginleştirilmesi için sarf-ı mesai etmeleri ve kıymet-i târihiye ve ilmiyeye hâiz âsâr, risâil, eşkâl-i resm ve numuneleri müzeye vaz' edilmek üzere İstatistik Şubesine göndermeleri ve mevadd-ı âtiyenin alâkadârânca tatbiki rica olunur. (...)

Dönemin Demiryollar Mecmuası'nın Eylül 1928 tarihli 43. sayısında yer alan yukardaki tamime ek olarak dergide, “(...) Şimdiki hâlde muvakkaten Haydarpaşa'da cem'ine başlanılan müze eşyası, yakın bir âtide ve biraz daha tekemmül ettikten sonra layık olduğu merkez-i hükümet bulunan Ankara'ya nakledilerek inşâ edilecek olan mahall-i mahsusuna vaz' ve erbâb-ı meraka küşâd edilecektir.” ifadesinin yer alması, kısa bir süre sonra Ankara'da yeni ve sürekli bir müzenin açılacağına göstergesi olarak anlaşılabilir da söz konusu müze, belirtilen kısa sürede bir türlü açılmayacaktır.

Müzenin hayata geçirilmemesi konusu, zaman zaman basına, -özellikle de demiryollarına yönelik yayın yapan süreli yayınlara- yansımışsa da bu konuda 1964 yılına kadar somut bir adım atılmayacaktır.

Bu arada, yukarıda DDY bünyesinde değerlendirildiği belirtilen tarihi Direksiyon Binası'nın kullanımı konusunda 1950'li yıllarda yeni bir görüş belirmiştir. Buna göre, Demokrat Parti döneminde DDY bünyesinde kurulan “Raybank” merkezinin burada açılması düşünölmüş ve binada buna yönelik birtakım düzenlemelere girişilmiştir. Fakat durumdan haberdar olan dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın engellemesiyle bina, tekrar eski durumuna getirilmiştir. 1960'lı yılların başında, binanın bir müzeye dönüştürülmesi yolunda çalışmalara başlanmıştır. Bu konuda Atatürk'ün yakın çevresinden Hasan Rıza Soyak ve Ali Metin'in danışmanlığına başvurulmuştur.

Nihayet Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin 45. yıldönümü olan 27 Aralık 1964 tarihinde, Atatürk'ün de Milli Mücadele yıllarında bir süre ikamet etmiş olduğu tarihi Direksiyon Binası'nda, Demiryolları Müzesi açılmış ve Behiç Erkin'in hayali 36 yıl sonra gerçekleşmiştir.

Bu çerçevede Demiryolları Müzesi, Kültür Bakanlığı denetiminde bulunan özel müze statüsündeki ilk Kurum Müzesi olma özelliğine sahiptir. 1964 yılındaki ilk açılışından sonra, yeni düzenlemelere tabi tutularak, dönemin cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün de katılımıyla 10 Kasım 1974'te ikinci kez, 10 Kasım 1983'te üçüncü kez ve son olarak da 23 Nisan 2003 te dördüncü kez olmak üzere ziyarete açılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün birinci ölüm yıldönümü münasebetiyle 1939 yılında basılan posta pullarında da yer alan binanın mimarlığını, Alman mühendis Otto Kapp yapmıştır. Özgün kilit kemerli ve taş dekorlu olan bina, yarım bodrum üzerine iki katlı olarak tasarlanmıştır. Bina, iki dikdörtgen birimin yan yana getirilmesi ile oluşturulmuş bir plana sahiptir. Yapıyı oluşturan bu iki dikdörtgen birimden biri ana birim, diğeri de yan birim olarak adlandırılabilir. Ana birimin kuzey ve doğu cephesinde, ek birimin de kuzey ve batı cephesinde birer giriş bulunmaktadır. Döşemesi

geometrik bezemeli karo ile kaplı olan giriş holünden, ana birimin doğu bölümüne bir kapı ile geçilmektedir. Dikdörtgen planlı olan bu bölümün kuzeyinde, güneyinde ve doğusunda birer pencere, doğu duvarında da bir kapı bulunmaktadır. Bugün müzeye giriş ve çıkışlarda bu kapı kullanılmaktadır.

Binanın giriş katı, Demiryolları Müzesi olarak düzenlenmiş beş bölümden oluşmaktadır. İlk girişin duvarlarında Anadolu-Bağdat Demiryolları İşaret cetveli tablosu, karton tren biletleri koleksiyonu ve 1856'dan günümüze, demiryolları tarihine ışık tutan çeşitli belgeler asıdır. Duvarlarda ayrıca, Zekai Apaydın (Bayındırlık Bakanı), Ali Çetinkaya (İlk Ulaştırma Bakanı), Behiç Erkin (TCDD İlk Genel Müdürü), İskender Tevfik Sayiner (Şimendifer Mektebi'nin kurucusu), Cevdet Kerim İncedayı (İkinci Ulaştırma Bakanı) gibi demiryolları konusunda öncü isimlerin portreleri bulunmaktadır.

Alman Demiryolları İdaresi tarafından Behiç Bey'e hediye edilen 1924 tarihli bir buharlı lokomotif maketi, Osmanlı dönemine ait çeşitli mühürler, hatıra madalyaları, o dönemde kullanılan makaslar, ray örnekleri, yemekli ve yataklı vagonlarda kullanılmış olan gümüş servis takımları gibi eşyalar müzede sergilenen eserler arasındadır. Ayrıca Osmanlı döneminde kullanılan mühür, diploma, kimlik kartları, TCDD'nin tren işletmeciliğinde kullandığı lokomotif plâkaları, madalyalar ve broşlar, demiryollarına ait çeşitli müesseselerin binalarına ve vagonlara çakılan metal levhalar, çeşitli açılış törenlerinde kullanılan malalar, çeşitli sözleşmelerin imzalarında kullanılan kalemler, haberleşmelerde kullanılan telefon ve telgraf makineleri de ziyaretçilerin beğenisine sunulmaktadır.

Sultan Abdülaziz'e İzmir-Aydın demiryolunun açılışı (1856) nedeniyle İngilizlerce armağan edilen "Saltanat Vagonu"nun 1937'de Eskişehir Cer Atölyesi'nde yapılan özgün maketi, yine Sultan Abdülaziz'e Fransa İmparatoriçesi Eugene tarafından armağan edilmiş özel vagon maketi, Sultan Abdülaziz'in özel vagonunda kullandığı dikdörtgen, sedef kakmalı çalışma masası ile yanındaki iki rokoko koltuk, ayrı bir bölümde sergilenmektedir.

1925 yılında Atatürk'ün Samsun-Çarşamba Demiryolu Hattının temel atma töreninde kullandığı kazma ve kürek, müzenin nadide eserleri arasında yer almaktadır.

Son odadaki dokuz yağlıboya tablo arasında üç metreye iki metre boyutundaki en büyük tablo, ünlü ressam İbrahim Çallı'ya aittir. Diğer sekiz yağlıboya tablo ise iki kırka kırk beş santimetre boyutundadır. Bu sekiz tablo, 1937 yılında yeniden inşa edilerek hizmete açılan Ankara Garı'nın giriş salonuna asılmak üzere açılan bir resim yarışmasından kalan eserlerdir.

Binanın üst katı, Atatürk'ün kullandığı hâline sadık kalarak günümüze ulaştırılmaya çalışılmıştır. Girişteki ilk oda, daha çok yaverlerinin konukları karşıladığı, onlarla ilgilendiği bir salondur. Mobilyaların farklı olmasının nedeni, o günün koşullarında farklı yerlerden tedarik edilmesi nedeniyle.

İkinci oda, Atatürk'ün çalışma odasıdır. Buradaki mobilyalar da bir önceki odadaki gibi sade ve gösterişsizdir. Odada, mobilyaların dışında Hollandalı ressam Mettlach'a ait olan ve renkli taşlarla yapılan bir mozaik tablo bulunmaktadır. Ayrıca Anıtkabir koleksiyonundan alınan çeşitli resimler de duvarları süslemektedir. Odada bir radyo ve bir para kasası da bulunmaktadır.

Sonraki oda, Fikriye Hanım'a tahsis edilmiştir. Fikriye Hanım'ın yeğeni Hayri Özdiñer tarafından müzeye bağışlanan ve Fikriye Hanım'ın ölüm ilanının yer aldığı 1340 tarihli (1924), Vatan Yevmi Gazetesi, nüfus tezkeresi, soy ağacı, fotoğraflar, yatak örtüsü, udu ve o günün hatırasını günümüze taşıyan mobilyalar ilk günkü halleriyle korunmaktadır.

Son oda ise Atatürk'ün yatak odasıdır. Pirinç başlıklı demir karyolanın üzerindeki el dokuması ipek yatak örtüsü,

Ayvalık'tan Atatürk'e armağan olarak gönderilmiştir. Yatağın ayak ucunda, Osmanlı döneminden kalma, camlı, üzerinde Abdülhamit'in tuğrası bulunan bir dolap bulunmaktadır. Raflarında Atatürk'ün kullandığı banyo takımları ve kahve takımları vardır. Yatak odasının karşısında, yukarıda sözü edilen banyo düzeneği mevcuttur.

Efdal AS

KAYNAKÇA

ABALIOĞLU, Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, Sel Yayınları, İstanbul 1955.

ADIVAR, Halide Edip, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, Atlas Kitabevi, İstanbul 1994.

AKIN, İlnur, "Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk Konutu ve Demiryolları Müzesi", **Kebikeç**, S 11, 2001, s.235-249.

"Ankara İstasyonu İçin Resim Müsabakası", **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1937.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, TDK Yay., Gnkur. Basımevi, Ankara 1981.

AYSAL, Necdet, "Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da İlk Günleri 'Ziraat Mektebi'", **Atatürk Yolu**, S 39, Mayıs 200, s.359-396.

"Demiryollar Müzesi", **Demiryollar Mecmuası**, C 4, S 43, Eylül 1928, s.275-277.

DERİN, Haldun, **Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933-1951)**, Yay. Haz. Cemil Koçak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

EARLE, Edward Mead, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul 1972.

ERKİN, Behiç, "Müze Hakkında 10 Numarolu Tamim", **Demiryollar Mecmuası**, C 4, S 43, Eylül 1928, s.284.

<http://kentvedemiryolu.com/kurulusunun-50-hizmete-acilisinin-40-yilinda-ataturk-konutu-ve-demiryollari-muzesi>
(Erişim Tarihi: 08.09.2020)

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)**, Cilt I, TTK, Ankara, 1970

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Cilt II, TTK, Ankara 1986.

KINROSS, Lord, **Atatürk - Bir Milletten Yeniden Doğuşu**, Çev. Necdet Sander, 10. Baskı, Altın Kitaplar, İstanbul 1970.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, II. Baskı, TTK, Ankara 1988.

METİN, Ali, **Atatürk'ün Şimdiye Kadar Yayınlanmamış Anıları**, Haz. Ziya Oranlı, Alkan Matbaası, Ankara 1967.

OĞAN, Münevver, "Servet Sarıaslan ile Söyleşi", **Abece Aylık Eğitim ve Ekin Dergisi**, Mayıs 2001, s.177-178.

ÖZGÜL, M. Cemil, **Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları (27 Aralık 1919-23 Nisan 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1989.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü II - Erzurum Kongresi'nden TBMM'ye (23 Temmuz 1919-22 Nisan 1920)**, TTK, Ankara 1994.

ŞAPOLYO, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi**, 3. Baskı, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul 1958.

TEKÇE, İsmail Hakkı, **Muhafızı Atatürk'ü Anlatıyor: Emekli General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları**, Yay. Haz. Hasan Pulur, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

YAMANER, Reşat, "Demiryolu Müzesi İhya Edilmelidir", **Demiryollar Mecmuası**, S 313, Kasım 1951, s.2.

29/03/2025 tarihinde

*<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadele-yillarinda-ataturk-konutu-ve-demiryollari-muzesi/?pdf=3473>
adresinden erişilmiştir*